

Aleksander Zygmunt Babiński

Chełmek

SZKOLNICTWO ŻYDOWSKIE W CHRZANOWIE W LATACH 1817–1846

Na mocy traktatu dodatkowego, zawartego przez mocarstwa rozbiorowe w czasie obrad kongresu wiedeńskiego, została utworzona Rzeczpospolita Krakowska. W jej skład, oprócz Krakowa, weszły trzy miasteczka: Chrzanów, Trzebinia (uzyskała prawa miejskie w 1817 roku) oraz Nowa Góra. Chrzanów został siedzibą wójta XVII gminy okręgowej.

W początkowych latach Rzeczypospolitej Krakowskiej uczęszczanie dzieci żydowskich do szkół początkowych było regulowane przez przepisy *Statutu Organicznego Urządzającego Szkoły Początkowe* oraz *Statutu urządzającego Starozakonnych*.

Statut urządzający Starozakonnych w §13 znosił wszystkie szkoły publiczne dla ludności żydowskiej. Miały być one zlikwidowane w przeciągu sześciu miesięcy od ukazania się *Statutu*. Każdy nauczyciel nauczający w tego typu szkołach miał być ukarany na podstawie przepisów policyjnych. Na podobną karę byli narażeni rodzice posyłający dzieci do tych szkół. Kary przewidywano nawet dla wójtów gmin okręgowych, którzy dopuszczali do działania szkolnictwa żydowskiego. Zezwolono natomiast na prywatne nauczanie dzieci w domach rodziców, niewykluczając, że w nauce mogą brać również dzieci niestanowiące rodziny, a zamieszkujące jeden dom¹.

Likwidując publiczne szkoły żydowskie, otwarto przed dziećmi żydowskimi możliwość pobierania nauk we wszystkich chrześcijańskich szkołach początkowych. Nauczycielom tych szkółek nakazano równe traktowanie wszystkich uczniów, niezależnie od wyznania. Nauczyciele mieli ponadto przekazywać swoim władzom zwierzchnim zarówno listy uczniów wyznania chrześcijańskiego, jak i mojżeszowego².

Likwidacja publicznych szkół żydowskich oraz nakazanie młodzieży żydowskiej uczęszczania do szkół chrześcijańskich miało na celu „cywilizowanie” ludności żydowskiej już od najmłodszych lat³.

¹ *Statut urządzający Starozakonnych w Wolnem Mieście Krakowie i Jego Okręgu*, Dziennik Rządowy Rzeczypospolitej Krakowskiej z 1817 roku, s. 10.

² Tamże, s. 11.

³ Tamże, s. 11.

Jako że dzieci żydowskie miały obowiązek uczęszczania do chrzanowskiej szkoły początkowej, ich rodzice zostali zobowiązani do uiszczania składek na fundusz szkolny, który był przeznaczony na potrzeby tejże szkoły. Podobnie jak ich chrześcijańscy sąsiedzi zostali podzieleni na klasy.

Do klasy pierwszej zostali przydzieleni najbogatsi, tj. fabrykanci wódki, papieru, krochmalu, kupcy hurtowi i rabini. Opłacali oni składkę w wysokości 6 złotych rocznie. W klasie tej znalazło się 18 osób wyznania mojżeszowego. Byli to m.in. Hendel Krakauer, Marek Waxman, Salomon Lewi, Abraham Klein, Samson Winer, Abraham Winer, Herszl Winer, Aron Welner, Marek Ruff czy Jakub Schönberg.

Do klasy drugiej weszli dzierżawcy, furmani, kupcy cząstkowi, młynarze, przekupnie handlujący zbożem. Osoby należące do tej klasy opłacały składkę w wysokości 4 złotych rocznie. Wśród osób tych było 13 Żydów. Byli to między innymi Selig Gottlieb, Jakub Rosenbaum, Aron Weiss, Marek Siegmann, Herszel Schönberg, Lewek Schönberg, Lewek Timberg czy Enoch Tiemberg⁴.

Do klasy trzeciej, wnoszącej składkę w wysokości 3 złotych zostali przydzieleni pisarze, rzemieślnicy, szynkarze, muzycanci, tandeciarze i posługacze synagogalni. Do klasy tej należało 23 Żydów. Byli to między innymi Jakub Rosenberg, Izrael Freudenthal, Feitel Rosner, Jochym Winer, Jochym Lewi, Abraham Groner, Herszel Timberg, Selig Gross czy Majer Beker⁵.

Do klasy czwartej, opłacającej składkę w wysokości 2 złotych rocznie, weszli kramarze, sprzedawcy postronków oraz handlarki sprzedające zielecinę i cebulę. W grupie tej znalazło się 46 Żydów. Wśród nich byli m.in. Józef Helfer, Moritz Szendel, Leibel Lüftig, Dawid Sachs, Salomon Kluger, Simon Cisner, Icyk Singer czy Mojżesz Wachsberg.

Najubożsi zostali przydzieleni do klasy piątej, opłacającej składkę w wysokości 1 złotego rocznie. W klasie tej znalazło się 74 starozakonnych. Między innymi byli to Józef Unreich, Szmul Friedman, Herszel Jarosz, Szaja Scheinwitz, Jakub Gläser, Szloma Landau czy Aron Schlesinger⁶.

⁴ Archiwum UJ, syg. SI 636, *Gmina Chrzanów. Spis kontrybuentów szkół początkowych za rok 1823/24*, akta bez paginacji, A.Z. Babiński, *Zachodnia rubież okręgu krakowskiego w latach 1815–1855. Studium administracyjno-społeczno-gospodarcze*, Katowice 2019 [maszynopis pracy doktorskiej], s. 177–178.

⁵ Archiwum UJ, syg. SI 636, *Gmina Chrzanów...*, A.Z. Babiński, *Zachodnia rubież Okręgu Krakowskiego...*, s. 177–178.

⁶ ANK, WMK XIV-4, s. 685–689; Archiwum UJ, syg. SI 636, *Gmina Chrzanów...*, A.Z. Babiński, *Zachodnia rubież Okręgu Krakowskiego...*, s. 17–179, imiona i nazwiska zostały użyte w formie odnotowanej przez źródła.

Tabela 1. Uczniowie w szkole początkowej w Chrzanowie w latach 1819–1825

Rok szkolny	Ogólna liczba uczniów	Liczba uczniów wyznania mojżeszowego			Uczniowie żydowscy stanowili
		Chłopcy	Dziewczęta	Razem	
1819/20	108	6	15	21	19%
1820/21	96	2	18	20	21%
1821/22	137	2	16	18	13%
1822/23	109	1	4	5	5%
1823/24	130	12	12	24	18%
1824/25	132	13	13	26	20%

Źródło: ANKr., WMK XIV-82, s. 951-953, J. Pęcowski, *Chrzanów. Miasto powiatowe w województwie krakowskim. Monografia z 27 ilustracjami w tekście, Chrzanów 1934*, s. 134–135

Już pierwsze raporty powizytacyjne wspominają o liczbie uczniów żydowskich w szkole początkowej. W roku szkolnym 1819/1820 było ich 21, przy czym przeważały dziewczęta. Sytuacja taka trwała do roku 1823/1824, kiedy to było 12 uczniów i 12 uczennic wyznania mojżeszowego⁷.

W roku 1824 na 132 uczniów i uczennic uczęszczających do szkoły początkowej było 26 uczniów i uczennic żydowskich. Wśród nich gros stanowiły dzieci zamożnych Żydów, przede wszystkim kupców i handlarzy. Znalazły się również tu dzieci bakałarza i belfra.

Należy jednak zauważyć, że w Chrzanowie młodzież starozakonna, w związku z ciasnotą szkółki początkowej, mieszczonej się na plebanii, mogła pobierać nauki w domu. Miejscowe władze szkolne oraz wójt zostali jednak zobowiązani do przestrzegania paragrafu 13 *Statutu urządzającego Starozakonnych*. Senat zobowiązał wójta do czuwania nad tym, aby nauka nie była udzielana wszystkim dzieciom żydowskim w jednym domu, co de facto oznaczałoby istnienie szkoły żydowskiej, a przez to byłoby przeszkodą w działaniach dążących do asymilacji kulturowej starozakonnych⁸. Młodzież była więc nauczana przez wielu prywatnych żydowskich nauczycieli, których nazywano z niemiecka behelferami, lub w jidysz belframi. W okresie wcześniejszym nazwę tę stosowano do pomocników mełamedów prowadzących chedery, a także nauczycieli przychodzących do dzieci i udzielających im indywidualnie lekcji⁹.

⁷ ANKr., WMK XIV-9, s. 1234.

⁸ ANKr., WMK XIV-9, s. 467–468.

⁹ www.jhi.pl/psj/belfer

Tabela 2. uczniowie i uczennice wyznania mojżeszowego uczęszczający do szkoły początkowej w Chrzanowie w roku 1824

Imię i nazwisko ucznia		Wiek	Zawód ojca
Lp.	Uczniowie		
1	Jakub Urbach	15	handlarz
2	Dawid Krakauer	18	kupiec
3	Józef Weiss	16	handlarz wódką
4	Jochem Krakauer	14	kupiec
5	Abraham Ohrenstein	16	bakałarz
6	Majer Rozenbaum	16	handlarz wódką
7	Markus Schönberg	18	papiernik
8	Samuel Wachsmann	14	kupiec
9	Fajtel Wachsmann	16	kupiec
10	Mojżesz Gutter	14	handlarz
11	Mojżesz Schönberg	18	handlarz
12	Samuel Unreich	18	belfer
13	Sigman Singer	19	gorzelnik
Lp.	Uczennice		
1	Gitla Lewi	17	kupiec
2	Rachla Schönberg	14	gorzelnik
3	Laja Balicka	10	handlarz
4	Małka Schönberg	9	szynkarz
5	Haja Schönberg	9	winiarz
6	Ryfka Schönberg	9	brak informacji
7	Rachla Schönberg	8	brak informacji
8	Rela Krakauer	9	kupiec
9	Maryie Lewi	12	handlarz
10	Ester Stulman	11	wierny
11	Fajga Tymberg	9	gorzelnik
12	Ester Lauberg	14	handlarz
13	Dwoira Lauber	6	handlarz

Źródło: ANKr, WMK XIV-82, Szkoła początkowa w Chrzanowie, s. 945–947

W roku 1827 na terenie Chrzanowa pracowało 17 nauczycieli żydowskich, uczących ogółem 215 uczniów. Liczba uczniów, nauczanych przez poszczególnych belfrów była różna. Wahala się od 7 nawet do 19. Wiek uczniów wahał się natomiast od 6 do 18 lat. Poszczególni belfrzy,

w zależności od wieku uczniów nauczali początków alfabetu, Talmudu czy komentarza do Biblii¹⁰.

Tabela 3. Nauczyciele żydowscy w Chrzanowie w roku 1827

Imię i nazwisko belfra	Miejsce zamieszkania	Nr domu, w którym nauczał	Liczba uczniów	Zakres nauczania
Berek Laufer	Chrzanów	280	19	Poznawanie liter, pacierz, początki Biblii
Jankel Kirszner	Chrzanów	60	8	Talmud i Biblia z komentarzem
Markus Unreich	Chrzanów	Brak informacji	8	Talmud, Biblia i psalmy
Izrael Gleitzman	Chrzanów	187	18	Alfabet, czytanie i Biblia
Icek Wicig	Kraków	192	7	Talmud i Biblia
Herszla Rosenzweig	Chrzanów	256	19	Alfabet i pacierz
Izrael Melman	Chrzanów	64	10	Talmud
Mojżesz Korlanhändler	Kraków	102	19	Czytanie, pacierz, Biblia
Lewek Horowicz	Chrzanów	102	7	Talmud i Biblia
Józef Hajtner	Chrzanów	132	12	Poznawanie liter
Dawid Wachsberg	Chrzanów	183	10	Talmud, Biblia z komentarzem, pacierz
Aron Sznajder	Chrzanów	167	11	Poznawanie liter
Izrael Weisfeld	Chrzanów	308	12	Poznawanie liter
Lewek Sznicer	Chrzanów	360	12	Alfabet, pacierz
Samuel Eisenschneid	Chrzanów	193	12	Talmud
Samuel Rajcher	Chrzanów	326	15	Poznawanie liter, Talmud
Abraham Wasserthal	Chrzanów	139	16	Alfabet, pacierz, Biblia

Źródło: Archiwum UJ, syg. SI 634, Wykaz Belfrów w Mieście...

¹⁰ Archiwum UJ, syg. SI 634, Wykaz Belfrów w Mieście Chrzanowie znajdujących się oraz ich uczniów sporządzony przez miejscowego nauczyciela w Chrzanowie dnia 27. Sierpnia 1827 rku, akta bez paginacji. W dokumencie nie określono, o jaki alfabet chodzi, chociaż możemy domniemywać, że o alfabet hebrajski.

W związku z tym, że społeczność żydowska unikała posyłania dzieci do szkół początkowych, nadużywając ze zrozumiałych powodów możliwości nauczania swoich dzieci w domach, władze postanowiły temu zaradzić. Kurator Generalny Instytutów Naukowych informował Senat Rządzący, że „tak iak dawniey, młodzież żydowska unika szkoły publiczney, i tylko od pokątnych tak zwanych Belferów pełnych przesądów odbiera Naukę [...] a co do Języka polskiego, byle tylko starozakonny swoje imię podpisywać się nauczył, iuż mu to do otrzymania świadectwa z umiejętności tego Języka posłuży”¹¹.

Kurator proponował zlikwidowanie instytucji belfrów, założenie szkół publicznych dla dzieci żydowskich. Jedynie w wyjątkowych przypadkach było dopuszczenie dalszej działalności belfrów. Musieli jednak oni posiadać patent kwalifikacyjny, który otrzymywali od władz szkolnych po zdaniu egzaminu. Pierwotnie szkoła dla starozakonnych miała powstać na Kazimierzu. Powołano nawet specjalny komitet złożony z senatora, budowniczego okręgowego oraz członka Kuratorii. Miał się on zająć kontrolą ratusza kazimierskiego, przewidywanego przez kuratora na siedzibę szkoły. W okresie późniejszym działania tego komitetu miały rozciągnąć się na Chrzanów i Trzebinie¹². Młodzież żydowska zamieszkująca Chrzanów musiała czekać na własną szkołę do roku 1835.

Zanim to nastąpiło, w roku 1834 wszedł w życie *Statut urządzający szkoły początkowe i wydziałowe dla młodzieży wyznania Starozakonnego*. Przewidywał on, że fundusze na szkoły dla młodzieży żydowskiej będą pochodzić z zapisów dokonywanych przez osoby prywatne oraz składek szkolnych wnoszonych przez starozakonnych. W przypadku gdyby zaistniała potrzeba uzupełnienia funduszy szkolnych, można było wykorzystać fundusze obwodów starozakonnych kazimierskiego i chrzanowskiego. Statut, mając na uwadze zwyczaje i wierzenia starozakonnych tworzył szkoły początkowe osobno dla chłopców i osobno dla dziewcząt. Na Kazimierzu szkół takich dla chłopców miało być trzy, a dla dziewcząt dwie. W Chrzanowie natomiast miano utworzyć dwie szkoły. Jedną dla chłopców i jedną dla dziewcząt. Zauważono przy tym potrzebę nauczania dziewcząt żydowskich zarówno rachunków, pisania i czytania w języku polskim, niemieckim, a także robótek ręcznych. W związku z tym odgórnie zalecono, aby w szkołach dla starozakonnych zatrudniać nauczycielki. Chłopcy mieli być nauczani takich samych przedmiotów jak w szkołach początkowych miasta Krakowa. Naukę języka hebrajskiego i religii pozostawiono jednak inwencji rodziców¹³.

¹¹ ANKr., WMK V-14, s. 256.

¹² ANKr., WMK V-14, s. 255–257.

¹³ *Statut urządzający szkoły początkowe i wydziałowe dla młodzieży wyznania Starozakonnego*, bez miejsca i roku wydania, s. 6–7.

Nauczyciele powinni się legitymować kwalifikacjami przewidzianymi przez *Statut zarządzający szkoły początkowe*. W przypadku jednak szkół dla starozakonnych dopuszczano możliwość objęcia tej posady przez nauczycieli wyznania mojżeszowego. Nauczycielkami początkowo miały być chrześcijanki „z powodu większego ich uosobienia do pełnienia obowiązków naukowych i kształcenia dziewcząt”¹⁴.

W okresie późniejszym dopuszczono możliwość objęcia posad przez żydówki. Dozór miejscowy szkół początkowych dla starozakonnych miał się składać z wójta gminy, z rabina, dyrektora szkoły wydziałowej, jednego chrześcijanina i jednego Żyda, który miał być „cywilizowany”¹⁵. Warunki dotyczące przyjmowania nauczycieli do szkół tego typu było obostrzone. Kandydat na nauczyciela powinien mieć ukończone co najmniej 22 lata, nie posiadać wad fizycznych i posiadać co najmniej dobre świadectwo z ukończonego kursu pedagogicznego. Nauczyciele powinni posiadać wiedzę między innymi o nauce moralności, o języku polskim i niemieckim, o kaligrafii polskiej i niemieckiej, geografii, historii naturalnej czy rysunkach technicznych.

Datę powołania szkoły początkowej dla Żydów chrzanowskich trzeba umiejscowić pod koniec roku 1835. 20 października Senat nakazał komitetowi starozakonnych obwodu chrzanowskiego przelać dużą jak na te czasy sumę 4818 złotych na potrzeby szkoły początkowej dla dzieci żydowskich. Niestety okazało się, że fundusz komitetu jest wyczerpany, a komitet jest zadłużony. Senat upoważnił więc Kasę Główną, aby ta pokryła wydatki tymczasowo z innego źródła. 11 listopada tego roku wspólnymi siłami katolików i starozakonnych został zakupiony budynek, w którym umieszczono obok siebie szkołę początkową dla chrześcijan oraz męską i żeńską szkołę dla starozakonnych. Dom, należący do Salomona Urbacha, mieszczący się pod numerem 149 został zakupiony za sumę 3600 złotych. W połowie sumę tę sfinansowała chrzanowska kancelaria miejska, a drugą połowę gmina żydowska obwodu chrzanowskiego¹⁶.

W projekcie etatu z roku 1838/1839 wzmiankowane są zmiany co do etatu z roku 1836. Rok 1836 potwierdza również fakt uczęszczania młodzieży żydowskiej w roku 1835 do parafialnej szkoły początkowej. Projekt etatu dla tej szkoły przewidywał, że nauczyciel szkoły męskiej miał otrzymywać dosyć znaczną pensję wynoszącą rocznie 1000 złotych polskich. Pensja ta miała być wypłacana ze środków chrzanowskiego obwodu starozakonnych. Oprócz pensji nauczyciel miał otrzymać dodatek 250 złotych na wynajem mieszkania. Ochmistrzydni nauczająca robót ręcznych w szkole żeńskiej

¹⁴ Tamże, s. 9.

¹⁵ Tamże, s. 11–12.

¹⁶ ANK, WMK XIV-82, s. 1741–1745. J. Pęcowski, *Chrzanów. Miasto powiatowe województwie Krakowskim. Monografia z 27 ilustracjami w tekście*, Chrzanów 1934, s. 134.

dla starozakonnych miała otrzymywać bardzo znaczną pensję wynoszącą 700 złotych oraz dodatek na mieszkanie w wysokości 200 złotych. Etat przewidywał zatrudnienie do szkół starozakonnych w Chrzanowie posługacza, który miał otrzymywać roczną pensję w wysokości 300 złotych polskich. Dodatkowo na przybory szkolne szkoła miała otrzymać 40 złotych. W rok później Senat zatwierdził etat z 1836/1837 roku podnosząc pensję ochmistrzyni na 900 złotych oraz utrzymał dodatek na mieszkanie. W etacie przewidziano również wydatki na podręczniki, materiały piśmiennicze dla najuboższych oraz nagrody pieniężne dla wyróżniających się uczniów i uczennic. Zarobki w tej szkole były o wiele wyższe niż w okręgowych szkołach początkowych. Nauczyciel zarabiał dwukrotnie więcej niż nauczyciele wiejscy¹⁷.

Nadzór oraz kierownictwo nad chrzanowskimi szkołami dla starozakonnych oddano dyrektorowi szkoły wydziałowej w Chrzanowie. Nadzór również sprawował dyrektor Gimnazjum św. Anny w Krakowie i Komisarz Rządowy Instytutów Naukowych. Nauczycielem został Kasper Rogoda. Jak na nauczyciela szkoły początkowej był dobrze wykształcony. Ukończył najpierw gimnazjum, a później Wydział Filozoficzno-Matematyczny Uniwersytetu Jagiellońskiego. Karierę nauczyciela rozpoczął od udzielania lekcji prywatnych. Nominację na nauczyciela w szkole starozakonnych, z pensją 1000 złotych rocznie, otrzymał 15 maja 1836 roku. Opinia wystawiona mu przez dyrektora chrzanowskiej szkoły wydziałowej była dobra. Nałożone na niego obowiązki wykonywał pilnie. Dobrze postępował z uczniami, wykazując duże zdolności w nauczaniu ich arytmetyki¹⁸.

Anna Będziszewska urodziła się w Bochni. Uczyła się w domu. Karierę w szkolnictwie początkowym dla starozakonnych rozpoczęła w szkole na Kazimierzu, gdzie pełniła funkcję podochmistrzyni. Komitet Starozakonnych, przy wprowadzaniu w obowiązki A. Będziszewskiej – jako nowej ochmistrzyni – stwierdził, iż uważa jej stanowisko za zbędne, bowiem gmina starozakonnych posiada swoje szwaczki, u których dziewczęta pobierają nauki. Pomimo tego A. Będziszewska objęła swoje obowiązki. Nominację na ochmistrzynię w szkole chrzanowskiej, z pensją 700 złotych rocznie otrzymała 8 lutego 1838 roku. Dyrektor szkoły wydziałowej układając plan nauki w szkole dla starozakonnych dziewcząt uznał, iż powinna oprócz nauki robótek ręcznych wyręczać nauczyciela, który uczył zarówno chłopców i dziewczęta, w udzielaniu lekcji czytania. Podział obowiązków między nauczycieli wyglądał następująco: Rogoda uczył między innymi pisania po polsku i niemiecku oraz arytmetyki. Będziszewska natomiast uczyła robót ręcznych i czytania po polsku i niemiecku¹⁹.

¹⁷ L. Trzcńska, *dz. cyt.*, s. 77–78.

¹⁸ ANK, WMK XIV-90, s. 161.

¹⁹ ANK, WMK XIV -67, s. 3–25, WMK XIV-90, s. 308.

Chłopcy pobierali takie same nauki oprócz, oczywiście nauki robótek ręcznych. Plan nauki obejmował lekcje pisania i czytania po polsku, niemiecku i arytmetyki, której nauka obejmowała poznawanie liczb całkowitych, ułamków oraz liczenie. W szkole chrzanowskiej, w przeciwieństwie do szkoły początkowej dla starozakonnych w Krakowie, nie udzielano nauki religii mojżeszowej²⁰.

Tabela 4. Uczniowie szkoły początkowej dla starozakonnych w Chrzanowie w latach 1838–1845

Rok szkolny	Uczniowie	Uczennice	Razem
1837/38	100	53	153
1838/39	77	32	109
1839/40	46	46	92
1841/42	56	36	92
1844/45	73	50	123

Źródło: ANKr., WMK XIV-90 s. 251–260, WMK XIV-1, s. 499

W roku 1837/1838 naukę w szkole starozakonnych rozpoczęło 100 uczniów oraz 53 uczennice. Do egzaminu przystąpiło 50 uczniów oraz 28 uczennic. Sześciu uczniów otrzymało pochwały, a promocje czterdziestu czterech. Jeżeli chodzi o uczennice to osiem dostało pochwały, a promocje tylko czternaście²¹.

W roku 1838/1839 do szkoły starozakonnych w Chrzanowie, złożonej z dwóch wydziałów dla chłopców i dziewcząt uczęszczało 77 chłopców i 32 dziewczęta²². Uczniowie szkoły starozakonnych uczyli się dosyć dobrze, szczególnie dziewczęta, które wykazywały dobre postępy między innymi w czytaniu w języku polskim i niemieckim oraz w robótkach ręcznych²³.

W 1839/1840 roku liczba uczniów starozakonnych, podana przez dyrektora szkoły wydziałowej chrzanowskiej, który przeprowadzał kontrole tej szkoły wynosiła 92 uczniów, w tym 46 uczniów w oddziale męskim i 46 uczennic w oddziale żeńskim. W roku szkolnym 1841/1842 do szkoły tej uczęszczało 56 uczniów i 36 uczennic²⁴.

²⁰ A. Jakimyszyn, *Żydzi krakowscy w Dobie Rzeczypospolitej Krakowskiej. Status prawny, przeobrażenia gminy, system edukacyjny*, Kraków–Budapeszt 2008, s. 211, ANKr. WMK XIV-67, s. 299.

²¹ J. Pećkowski, dz. cyt., s. 135.

²² ANKr., WMK XIV-90, s. 251–261 *Wykaz uczniów i uczennic Szkoły Początkowej Starozakonnych w Chrzanowie z 1839 roku potwierdzony przez dozór Miejskowy*, s. 358.

²³ ANKr., WMK XIV-90, s. 429.

²⁴ Tamże, s. 325.

W 1846 roku pomieszczenia szkoły starozakonnych obwodu chrzanowskiego zostały zajęte przez wojsko austriackie. Szkoła starozakonnych istniała podobnie jak szkoła początkowa dla chrześcijan do roku 1856, kiedy to połączono te szkoły ze szkołą wydziałową w jedną szkołę trywialną w Chrzanowie²⁵.

Reasumując, należy stwierdzić, że przepisy wprowadzone w 1817 roku zlikwidowały odrębne szkolnictwo żydowskie. W Chrzanowie spowodowało to, że część uczniów pochodzenia żydowskiego, między innymi ze względu na ciasnotę panującą w szkole początkowej nie mogła pobierać nauki. Pewnym rozwiązaniem było umożliwienie młodzieży żydowskiej pobierania nauk od prywatnych nauczycieli żydowskich, zwanych belframi. Stan taki trwał do połowy lat trzydziestych XIX wieku, kiedy to powołano odrębną szkołę dla dzieci żydowskich. Funkcję jej dyrektora pełnił dyrektor chrzanowskiej szkoły wydziałowej. Należy podkreślić, że nauczycielami były w niej osoby wyznania rzymskokatolickiego. Kres odrębnej szkoły dla uczniów żydowskich nastąpił w roku 1856.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA RĘKOPIŚMIENNE

Archiwum Narodowe w Krakowie

WMK V-14,

WMK XIV-82, akta szkoły początkowej w Chrzanowie

WMK XIV-90, akta szkoły wydziałowej w Chrzanowie

Archiwum UJ

Syg. SI 636, składki szkolne

Muzeum w Chrzanowie

Syg. MCh – H-40, Raport o stanie szkoły początkowej Starozakonnych obojej płci w Chrzanowie 1849–1850

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

Statut zarządzający Starozakonnych w Wolnem Mieście Krakowie i Jego Okręgu, Dziennik Rządowy Rzeczypospolitej Krakowskiej z 1817 roku, s. 10

Statut zarządzający szkoły początkowe i wydziałowe dla młodzieży wyznania Starozakonnego, Kraków 1935

²⁵ Tamże, s. 652; Muzeum w Chrzanowie, syg. MCh – H-40, *Raport o stanie szkoły początkowej Starozakonnych obojej płci w Chrzanowie 1849–1850*, akta bez paginacji.

OPRACOWANIA

- A. Z. Babiński, *Zachodnia rubież Okręgu Krakowskiego w latach 1815–1855. Studium administracyjno-społeczno-gospodarcze*, Katowice 2019 [maszynopis pracy doktorskiej]
- A. Jakimiszyn, *Żydzi krakowscy w dobie Rzeczypospolitej Krakowskiej. Status prawny, przeobrażenia gminy, system edukacyjny*, Kraków–Budapeszt, 2008
- L. Trzczińska, *Szkolnictwo ludowe w Rzeczypospolitej Krakowskiej (1815–1846)*, Kraków 1908
- A. Pająk, *Szkoły Ludowe w Wolnem, Niepodległem i Ścisłe Neutralnem Mieście Krakowie i Jego Okręgu, późniejszym Wielkiem Księstwie Krakowskiem od r. 1815. do r. 1873*, Lwów 1890
- J. Pećkowski, *Chrzanów. Miasto powiatowe w województwie Krakowskiem. Monografia z 27 ilustracjami w tekście*, Chrzanów 1934

STRESZCZENIE

Aleksander Zygmunt Babiński

SZKOLNICTWO ŻYDOWSKIE W CHRZANOWIE W LATACH 1817–1846

Likwidując w 1817 roku publiczne szkoły żydowskie, otwarto przed dziećmi żydowskimi możliwość pobierania nauk we wszystkich chrześcijańskich szkołach początkowych. Nauczycielom tych szkółek nakazano równe traktowanie wszystkich uczniów, niezależnie od wyznania.

W roku 1834 wszedł w życie *Statut urządzający szkoły początkowe i wydziałowe dla młodzieży wyznania Starozakonnego*. Przewidywał on, że fundusze na szkoły dla młodzieży żydowskiej będą pochodzić z zapisów dokonywanych przez osoby prywatne, oraz składek szkolnych wnoszonych przez starozakonnnych. Mając na uwadze zwyczaje i wierzenia starozakonnnych tworzył szkoły początkowe osobno dla chłopców i osobno dla dziewcząt.

W Chrzanowie miano utworzyć dwie szkoły: jedną dla chłopców i jedną dla dziewcząt. Zauważono przy tym potrzebę nauczania dziewcząt żydowskich zarówno rachunków, pisania i czytania w języku polskim, niemieckim, a także robótek ręcznych. W związku z tym ogólnie zalecono, aby w szkołach dla starozakonnnych zatrudniać nauczycielki. Naukę języka hebrajskiego i religii pozostawiono jednak inwencji rodziców.

Datę powołania szkoły początkowej dla Żydów chrzanowskich trzeba umiejscowić pod koniec 1835.

11 listopada 1835 r. wspólnymi siłami katolików i starozakonnnych został zakupiony budynek, w którym umieszczono obok siebie szkołę początkową dla chrześcijan i męską oraz żeńską szkołę dla starozakonnnych. Dom, należący do Salomona Urbacha, mieszczący się pod numerem 149 został zakupiony za sumę 3600 złotych. W połowie sumę tę sfinansowała chrzanowska kancelaria miejska, a drugą połowę gmina

żydowska obwodu chrzanowskiego. Kres odrębnej szkoły dla uczniów żydowskich nastąpił w roku 1856.

SŁOWA KLUCZOWE: CHRZANÓW, SZKOLNICTWO ŻYDOWSKIE, XIX WIEK, ŻYDZI, HISTORIA

SUMMARY

Aleksander Zygmunt Babiński

JEWISH EDUCATION SYSTEM IN CHRZANÓW IN THE YEARS 1817–1846

After the closure of Jewish public schools in 1817, Jewish children received the permission to study in all Christian primary schools, the teachers of which were ordered to treat all students equally, regardless of faith.

In 1834 the act called *Statut urządzający szkoły początkowe i wydziałowe dla młodzieży wyznania Starozakonnego* was passed. It anticipated that the funds for Jewish schools would come from student enrollment fees and contributions by the Jewish religious community. Keeping in mind the Jewish traditions and beliefs, the act created separate schools for girls and boys.

In Chrzanów, two schools were planned: one for boys and one for girls. It was recognized that Jewish girls should be taught how to count, read and write in Polish and German, as well as how to do handiwork. It was thus recommended that Jewish schools hire female teachers. The teaching of religion and the Hebrew language was left to the devices of the parents.

The primary school for the Jews of Chrzanów was created at the end of 1835.

On 11 November 1835, thanks to the combined effort of Catholics and Jews, a building was purchased. In it, two schools were set up: a primary school for Christians and a separate male and female school for Jews. The house, owned by Salomon Urbach, at number 149 was purchased for 3600 złotych. Half of the sum was covered by the town of Chrzanów and the other half by the Chrzanów Jewish community. The separate school for Jewish pupils would close by 1856.

KEY WORDS: CHRZANÓW, JEWISH EDUCATION SYSTEM, NINETEENTH CENTURY, JEWS, HISTORY